

UDC: 821=133.1.091"19/20":821.161.2=133.1М.Грушевський

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ЙОГО
«ANTHOLOGIE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE» (1921)
У БЕЛЬГІЙСЬКИХ І ФРАНЦУЗЬКИХ ВИДАННЯХ
XX–XXI СТОЛІТЬ**

Ярема Кравець

Кандидат філологічних наук, доцент,
Кафедра світової літератури,
Львівський національний університет імені Івана Франка (УКРАЇНА),
79000, Львів, вул. Університетська, 1,
e-mail: yemakravets@gmail.com

РЕФЕРАТ

У статті розглядаються окремі факти зацікавлення працею українського професора на сторінках французькомовних видань XX–XXI століть. *Метою* статті є висвітлення цікавих епізодів наукової інтерпретації видання М. Грушевського через акцентування на вагомості цієї праці. *Дослідницька методика*. У статті використовується системний підхід із застосуванням історико-літературного, генетичного та порівняльного методів. На основі цих методів було з'ясовано історію французькомовного пізнання антологічного видання М. Грушевського, уточнено причини його впровадження у літературознавчий дискурс. *Результати*. У дослідженні подано факти прочитання неординарної праці українського ученого, що досі не залучалися до наукового трактування в українознавчих студіях французькою мовою. *Наукова новизна*. Стаття є цікавою сторінкою входження наукової спадщини Михайла Грушевського в певні періоди становлення української літературознавчої науки, зокрема її компаративістичних досліджень. *Практична вартість*. Стаття може стати підґрунтям для пізнання однієї із сторінок наукової діяльності видатного українського професора вітчизняною та французькомовною літературними науками.

Ключові слова: Михайло Грушевський, французькомовна «Антологія української літератури» (1921), передруки фрагментів «La Nerve» (1928), бельгійська дванадцятитомова антологія, сарсельська антологія української літератури XI–XX ст., Аркадій Жуковський.

**MYKHAILO HRUSHEVSKY AND HIS FRANCOPHONIC
«ANTHOLOGIE DE LA LITTÉRATURE UKRAINIENNE» (1921)
IN BELGIAN AND FRENCH PUBLICATIONS
OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES**

Yarema Kravets'

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Department of World Literature,
Ivan Franko National University of Lviv (UKRAINE),
79000, Lviv, 1, Universytetska str.,
e-mail: yemakravets@gmail.com

ABSTRACT

Mykhailo Hrushevsky's presence in French culture dates back to the beginning of the 20th century (a course of lectures in Paris, a review of É. Verhaeren's drama, a 1912 Paris edition, etc.). Scholar's most outstanding work in the context of Ukrainian-Francophone literary relations is his «Anthologie de la littérature ukrainienne» (1921), which helped Francophone researchers learn about the literary heritage of Ukraine from ancient times to the 19th century. The main thesis of the article is the importance of this anthology in

further acquaintance of the French speaking world with Ukrainian literature. The preface to this book written by the French linguist professor Antoine Meillet of College de France was important as it emphasized such a significant fact about the publication as «literature in Ukrainian not well known in other countries». M. Hrushevsky explained that it was only the first step of Ukrainian sociological institute which started its work on creation of the anthology of Ukrainian literature of later period. Materials from the edition of Ukrainian Sociological Institute were partly used in 1928 by the editorship of the Belgian-French magazine «La Nervie», being completed by some other samples of Ukrainian literature of the second half of the 19th century and the first two decades of the 20th century. Another fact that testifies about the importance of Hrushevsky's anthology is that the outstanding French scholar and literary critic Roger Tisserand, the author of numerous encyclopedia articles about Ukrainian writers and the work «Life of a nation. Ukraine», referred to it more than once using some samples of Ukrainian poetry. Two excerpts from Mykhailo Hrushevsky's edition («Galician–Volhynian Chronicle» (fragment) and «Praise to St. Volodymyr») were reprinted in Vol. 4a (1993) by the compilers of Belgian encyclopaedia «Patrimoine littéraire européen» (12 vols.). A separate chapter about Mykhailo Hrushevsky and an excerpt from his foreword to the «Anthologie...» were included into Sarcelles anthology of Ukrainian literature (2004) by literary scholar Arkady Zhukovsky. The scholar described extensively Mykhailo Hrushevsky with special focus on his scholarly-research work, teaching and organization of academic life. The literary critic illustrated life and creative activity of the scholar by extracts from the preface to «Anthologie de la littérature ukrainienne...» and gave a short explanation of the issues, raised by Mykhailo Hrushevsky in his subsequent works. The material in the article about the resonance of M. Hrushevsky's French anthology in the French speaking milieu testifies to the presence of the outstanding scholar, historian and literary critic in European culture. Such works as André Mazon's memorable article in the Slavic journal «Le Monde Slave» (V. 12, № 1–2, 1935) and A. Joukovsky's French language research «Mykhailo Hrouchevskyi. Sa vie et son œuvre. Paris, 1997» are of great interest.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Francophonic «Anthologie de la littérature ukrainienne» (1921), reprints of fragments from «La Nervie» (1928), Belgian anthology in 12 volumes, Sarcelles anthology of Ukrainian literature of the 11th-20th centuries, Arkady Zhukovsky.

Присутність Михайла Грушевського у французькій культурі датується початком ХХ століття (цикл лекцій у Парижі, відгук про драму Е. Вергарна, паризьке видання 1912 р. тощо) Найвидатнішою працею ученого в галузі українсько-французькомовних літературних взаємин є «Anthologie de la littérature ukrainienne» (1921), за якою французькомовні вчені пізнавали літературну спадщину України від найдавніших часів до ХІХ ст.

Відомий факт перебування Михайла Грушевського в Парижі 1903 року, його виступи в одному із паризьких вишів. Зацікавлені його виступом професори Школи живих східних мов висловлюють бажання «при викладанні російської мови присвятити один семестр і українській мові». 1912 року в Парижі буде видано збірник, присвячений Україні, її історичному минулому, культурному життю, народним звичаям, мистецтву та архітектурі. Видання, натхненником і редактором якого був М. Грушевський, викличе великий інтерес у парижан. «Взагалі можна помітити, – зазначалося в „Літературно-науковому віснику” (1913, кн. 5), – що великий Париж зацікавився Україною, про її літературу робляться відчити, промови, пісня українська лунає у паризьких салонах й концертах. Анналі, присвячені Україні, розійшлися за один місяць, й преса Європи звернула увагу на ненормальне становище нашої нації» [6, с. 380].

Бачимо ще декілька фактів зацікавлення Михайла Грушевського французькомовними культурами. 1908 року учений цитував уривок із драми «Зорі» видатного бельгійського письменника Еміля Вергарна «Коли хочеш добитися чогось, треба вміти бажати ні на що не вважати» у статті «На українські теми. Ще про культуру і критику» [4, с. 136]. Знаємо і про окремі згадки М. Грушев-

ського про переклади українських християнських легенд, зроблених фольклористом професором Е. Енсом, якого в українську культуру впровадив Мих. Драгоманов розділом «Французький переклад „Катерини”» із праці «Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерті», надрукованій 1890 р. у Львові.

Прізвище М. Грушевського постійно знаходимо у листуванні І. Франка із ученим, особливо стосовно komponування наступних випусків «Літературно-наукового вісника». Зокрема йшлося про кн. Х, де планувалася стаття М. Грушевського про А. Доде (лист від вересня 1899 р.), І. Франко інформував свого адресата про роботу А. Крушельницького над перекладом «кількох дрібних новелок Рішпена» (вересень 1899 р.), про роботу В. Щурата над віршами Нобелівського лавреата Сюллі-Прюдома (лист від 30 вересня 1907 р.).

Ще один промовистий факт із зацікавлення ученого французькою літературою. 1902 р. з'явився переклад повісті Гюстава Флобера «Іродіада», ініційований М. Грушевським, що залишався понад сімдесят років єдиним перекладом цього твору поки видавництво «Дніпро» 1987 р. не надрукувало український двотомник класика французької літератури.

Найвидатнішою працею ученого в галузі українсько-французьких літературних взаємин можна вважати «Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX-e siècle» (Paris-Genève-Prague, 1921; *укр.* «Антологія української літератури»), видану за його редакцією Українським соціологічним інститутом. З'явившись наступного року після «Короткої історії України» М. Грушевського, також написаної французькою мовою, вона стала чи не єдиним виданням, за яким франкомовні вчені пізнавали літературну спадщину України, доносили її до широких читацьких кіл.

У передньому слові до книжки, написаному відомим французьким мовознавцем професором Collège de France Антуаном Мее (1866–1936), зазначалося, що ця добірка покаже воодночас як «привабливу оригінальність, інтелектуальну шляхетність давніх творів, так і свіжість, силу зображення літератури нових часів» [5, р. V]. Потреба в такому виданні була і тому, що, як писав французький вчений, «література українською мовою мало znana в інших країнах». Ось чому, пояснював у передмові до цього видання М. Грушевський, Український соціологічний інститут робить перший крок у цьому напрямі, пропонуючи читачеві невелику антологію української літератури від окремих зразків давньої української літератури аж до творів Т. Шевченка та його сучасників, «що становлять своєрідну основу для дальшого національного руху». Завдяки цим творам, вказували укладачі антології, можна буде дістати чітку уяву «про розвиток цієї літератури в різні періоди її історії».

М. Грушевський давав наукове пояснення запропонованої ним періодизації української літератури – літописні джерела, Перше Відродження, народна поезія (ритуальні, історичні пісні та пісні про кохання), література ХVІІІ ст., Друге Відродження, видатні майстри ХІХ ст. (Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш). Як зазначалося в передмові, Український соціологічний інститут мав намір незадовго дати франкомовному читачеві окреме видання короткої історії української літератури, а також розпочав підготовчу

роботу над створенням антології української літератури пізніших часів. Обидва видання також мали вийти за редакцією М. Грушевського [див. про це: 2].

Через сім років після виходу в світ антології з'являється подвійний (IV–V) випуск бельгійсько-французького літературно-мистецького журналу «La Nervie» присвячений Україні, в якому повідомлялося, що «наступний номер буде повністю присвячений добірці творів української літератури». У редакційній статті зазначалося, що хоча Україна досить знана, попередні відомості про неї недостатні, тому «La Nervie» «задумала трохи наблизити своїх читачів до української душі». Редакція нагадувала, що антологія з переднім словом А. Мее вийшла мізерним тиражем і вже давно неможливо її знайти. Для підготовки окремого українського випуску «La Nervie», говорилося в кінці номера, «частково будуть використані матеріали з видання Українського соціологічного інституту» [3, р. 56]. Український номер журналу «La Nervie» (вип. VII), завдяки якому франкомовний читач ґрунтовно ознайомився з українською літературою другої половини ХІХ та першого двадцятиріччя ХХ ст., став логічним завершенням задуму Михайла Грушевського.

До антології Михайла Грушевського неодноразово звертався і відомий французький вчений-літературознавець Роже Тіссеран, автор численних енциклопедичних статей про українських письменників, праці «Життя одного народу. Україна». Висвітлюючи розділ про українську літературу та культуру, Р. Тіссеран признавався, що «його (М. Грушевського. – Я. К.) праці надзвичайно нам прислужилися під час роботи над частиною цього видання» [7, р. 237].

Два уривки із видання М. Грушевського передрукували у т. 4 укладачі дванадцятитомової бельгійської енциклопедії «Patrimoine littéraire européen». У тому, що з'явився 1993 року під гаслом «Середні віки. Від Уралу до Атлантики. Літератури Східної Європи», був поміщений уривок із Галицько-Волинського літопису – «Похвала князеві Романові» із дублюванням цього ж тексту, здійсненим К. Алавердіаном 1993 р. для т. 4, а також «Панегірик святому Володимирі» Іларіона, продубльований текстом авторитетного славіста Луї Леже із видання ученого, датованого 1892 р. Л. Леже належало ще декілька перекладених фрагментів із «Повісті минулих часів» («Хрещення руського народу», «Історія Кирила і Мефодія» та «Життя Бориса і Гліба: убивство Бориса»), зроблених 1884 р.

Розділ «Михайло Грушевський» авторства академіка Аркадія Жуковського поміщений у сарсельській (2004 р.) антології під рубрикою «Літературна критика», в якому також висвітлюється критична творчість Михайла Драгоманова, Сергія Єфремова, Миколи Зерова, а також сучасних критиків – Олександра Білецького, Юрія Шереха, Івана Дзюби, Івана Світличного, Миколи Жулинського та ін. [див.: 1, р. 1091–1100].

Аркадій Жуковський подав розлогу розповідь про Михайла Грушевського, «великого українського історика, водночас організатора наукового життя в Україні, значного провідника суспільного і політичного українського життя, талановитого публіциста і письменника, державного діяча» [1, р. 1091], побудувавши її за наступними розділами: навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету в історика Володимира Антонови-

ча;початок викладацької роботи, а згодом, за рекомендацією В. Антоновича, переїзд до Львова, де розпочинає роботу професором новоствореної кафедри історії України (з офіційною назвою «кафедра загальної та східноєвропейської історії»). «Перебування у Львові, що тривало двадцять років (1894–1914), – зазначив А. Жуковський, – стало важливим і дуже продуктивним періодом його життя» [1, р. 1091]. Учений розгорнув бурхливу активність в науково-дослідницькій роботі, викладанні та організації наукового життя (створення «школи історії України», реорганізація Наукового товариства Шевченка, якому він надає аналогічної структури із академіями наук центральної Європи, посада директора секції історії та філософії, незадовго стає президентом (головою) товариства). Під його керівництвом, нагадав А. Жуковський, «ЗНТШ» зайняли належне місце серед слов'янських публікацій.

1898 року М. Грушевський разом із І. Франком та В. Гнатюком заснував «ЛНВ», важливий літературний, культурний і політичний журнал, в якому він друкував свої власні праці, історичні новели, а також літературознавчі статті. Наслідком наукових пошуків М. Грушевського став видрук 1898 р. у Львові першого тому його найважливішої праці «Історія України-Руси», останній том якої з'явився 1937 р. у Києві. У цій праці, зазначив А. Жуковський, «маємо синтез історії України під політико-соціальним, економічним, культурним і релігійним поглядом від найдавніших часів до Гадяцького миру 1658 р.» [1, р. 1091–1092]. Ця монументальна «Історія» розглядається і «як своєрідна історична енциклопедія України, або ж, за визначенням Андре Мазона, підмурівком українознавчих» [1, р. 1092].

Подальшу інформацію А. Жуковський зосередив навколо видавничої діяльності М. Грушевського у перше десятиріччя ХХ ст. – «Нарис історії українського народу» (1904), написаний на основі лекцій, читаних у Парижі у квітні-травні попереднього року, що дістав свою українську версію під назвою «Ілюстрована історія України» (1911). А. Жуковський уточнив, що скорочений і перероблений текст цієї праці із назвою «Короткий нарис історії України» з'явився 1920 р. французькою мовою, а далі одержав свої інтерпретації німецькою, англійською, болгарською та чеською мовами.

Особливу увагу автор матеріалу звернув на статтю М. Грушевського «Звичайна схема „руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства», яка, як зазначив науковець, «стала дороговказом для усієї української історіографії і може розсіяти двозначності або помилки деяких істориків стосовно оцінки історичного розвитку України» [1, р. 1092].

Наступні абзаци свого переднього слова А. Жуковський присвятив перебуванню М. Грушевського у Києві, де, користаючи із певної відлиги, спричиненої революцією 1905 р. в Росії, учений заснував українське наукове товариство, переніс туди «ЛНВ», став редактором журналу «Україна». Автор статті не оминув і розповіді про арешт М. Грушевського, його висилку до Сибірска, а далі – роки проведені в Казані та Москві. Окремим абзацом була окреслена політична діяльність ученого, його діяльність на чолі УНР, «цього своєрідного революційного парламенту, яким він керував із великим вмінням упродовж 1917 і початку 1918 року, проводячи Україну через чотири Універсали від

автономії до повної незалежності, проголошеної 22 січня 1918 року» [1, р. 1092]. При кінці березня він емігрував до Західної Європи, проживав у Парижі, Женеві, Берліні та Празі, а далі зупинився у Відні, присвятивши себе науковим розвідкам і політичній діяльності. У Відні 1919 р. заснував Український соціологічний інститут, який згодом перенесли до Праги; там учений і друкував деякі свої наукові праці.

Повернувшись у березні 1924 р. до України з надією провадити інтенсивну наукову роботу, М. Грушевський стає однією із найпомітніших постатей Академії Наук, яку реорганізує, впроваджуючи нові структури у галузь історичних досліджень та викладання. Інститути історичних досліджень, ініційовані ученим, друкували під його керівництвом низку журналів і монографій, а журнал «Україна» стає авторитетним органом українських студій. «Одночасно із такою видавничою діяльністю, – зазначив А. Жуковський, – він продовжував працювати над своїми двома капітальними працями – „Історія України-Руси” та „Історія української літератури” <...> ...більшовицька система не могла довго миритися з незалежною наукою. Починаючи з 1929 року, під приводом приналежності до „Спілки визволення України”, організації вигаданої ГПУ, були арештовані співробітники М. Грушевського, інститути і публікації, якими він керував, закриті, а його самого змусили у березні 1931 року виїхати у вигнання до Москви. Там, у складних обставинах, він продовжував свої пошуки, посвятивши своє дослідження українській історіографії XVII–XVIII століття. Його праці з’явилися у періодичних виданнях АН СРСР; 1929 року він став її членом» [1, р. 1093].

Завершальний абзац переднього слова був присвячений останнім рокам життя і діяльності видатного ученого: «Погані умови вигнання і постійні переслідування підірвали його здоров’я. Він помер 24 листопада 1934 року при сумнівних обставинах у Кисловодську на Кавказі. Та все ж дістав право на національний похорон, був похований на Байковому кладовищі у Києві. Його твори, що зазнали суворой критики вже за життя ученого, згодом були забронені оскільки їх вважали шкідливими для радянського режиму. Грушевський і його твори були реабілітовані із здобуттям Україною незалежності» [1, р. 1093].

Виклад цього матеріалу А. Жуковський доповнював бібліографією із майже 15 позицій, серед яких учений згадував праці Дм. Багалія, учених І. Фізера, Л. Винара, статтю французького славіста А. Мазона, надруковану 1935 року у журналі «Le Monde Slave» як посмертну згадку про ученого. А. Жуковський подав і свою французькомовну працю «Mykhailo Hrouchevskyi. Sa vie et son oeuvre» (Paris, 1997), а також праці сучасних істориків –Б. Грановського, П. Соханя та ін.

Презентацію життя і творчості М. Грушевського літературознавець ілюстрував уривками із переднього слова ученого до «Anthologie de la littérature ukrainienne...» видання 1921 р., подавши невелике пояснення тих проблем, які порушував Михайло Грушевський у своїй пізнішій п’ятитомовій праці «Історія української літератури» (1927) та згаданій «Антології...». «У своєму аналізі історії української літератури, – зазначав А. Жуковський, – він підкреслює

спадковість літературного розвитку і сталість традицій, починаючи від княжих часів, переходячи через Відродження козацької епохи, аж до появи сучасної класичної літератури ХІХ століття. Однак, у цій студії Грушевського історик переважає спеціаліста-літературознавця» [1, р. 1095].

Викладений у цій статті матеріал про відгомін французької антології М. Грушевського у французькомовному просторі – це одна із сторінок присутності видатного вченого-історика і літературознавця у європейській культурі. Безперечний інтерес становлять і такі праці як про пам'ятна стаття Андре Мазона із славістичного журналу «Le Monde Slave» (1935, т. 12, № 1–2) та французькомовна студія А. Жуковського «Mykhailo Hrushevskyi. Sa vie et son oeuvre» (Paris, 1997), які варто внести у науковий обіг. Цікавим є і переклад «Іродіади», надрукований «Українсько-руською видавничою спілкою» у Львові у його порівняльному дослідженні із перекладом цього твору Г. Флобера, що з'явився 1987 р. в інтерпретації Я. Кравця за редакцією Дм. Павличка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Joukovsky A. Mykhailo Hrushevsky (1865–1934). *Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XX siècle*. Paris-Kyiv, 2004. P. 1091–1100.
2. Кравець Я. *Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX e siècle* (Paris-Genève-Prague, 1921) за редакцією М. Грушевського в контексті українознавчих студій 20–30-х років ХХ ст. у франкомовних країнах. Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. Львів, 1995. С. 206–209.
3. La Nervie. *Revue illustrée d'arts et de lettres*. N 4–5. Bruxelles; Paris, 1927. 56 p.
4. ЛНВ. Львів, 1908. Т. 44. Кн. 10. 224 с.
5. Meillet A. Avant-propos. *Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX siècle*. Paris; Genève; Prague, 1921. P. I–XXIV.
6. С.Р. Французька преса про український період. *Les Annales des nationalités. Bulletin de l'Union des Nationalités. Numéro consacré à l'étude de l'Ukraine*, ч. 3–4. ЛНВ. Львів, 1913. Т. 62. С. 379–381.
7. Tisserand R. *La vie d'un peuple. L'Ukraine / préface de René Pinon*. Paris : G.-P. Maisonneuve, 1933. 298 p.

REFERENCES

1. Joukovsky, A. (2004), “Mykhailo Hrushevsky (1865-1934)”, *The Anthology of the Ukrainian Litterature from the 11-th – to 20-th Centuries* [“Mykhailo Hrushevsky (1865-1934)”, *Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XX siècle*], Paris-Kyiv, 1091-1100. (in French).
2. Kravets, Y. (1995), “The Anthology of the Ukrainian Litterature till the Middle of the 19-th Century (Paris-Geneve-Prague, 1921) edited by M. Hrushevsky on the Context of the Ukrainian Studies in the French-speaking Countries in the 20-30-ies of the 20-th Century”, *Mykhailo Hrushevsky and the Western Ukraine. Reports and Theses at the Scientific Conference (Lviv, 26-28 October 1994). On the Occasion of Mykhailo Hrushevsky's Activity in the Lviv University* [“Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX e siècle (Paris-Genève-Prague, 1921) za redaktsiieiu M. Hrushevskoho v konteksti ukrainoznavchychh studii 20–30-kh rokiv XX st. u frankomovnykh krainakh”, *Mykhailo Hrushevskyi i Zakhidna Ukraina. Dopovidi y povidomlennia naukovoï konferentsii* (m. Lviv, 26-28 zhovtnia 1994 r.). Do 100-richchia vid pochatku diialnosti M. Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti], Lviv, pp. 206-209. (in Ukrainian).
3. (1928), *La Nervie. Revue illustrée d'arts et de lettres*, No. 4-5, Bruxelles-Paris, 56 p. (in French).
4. (1908), *Literaturno-Naukovyj Visnyk*. Vol. 44. Book 10, Lviv, 224 p. (in Ukrainian).

5. Meillet, A. (1921), “Préface”, *The Anthology of the Ukrainian Litterature till the Middle of the 19-th Century*, [“Avant-propos”, *Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu’au milieu du XIX siècle*], Paris; Genève; Prague, pp. I-XXIV. (in French).
6. S.R. (1913), “French Press about the Ukrainian Period. Annals of the Nationalities. The Bulletin of the Union of Nationalities. Issues Dedicated to the Ukrainian Studies, Number 3-4” [“Frantsuzka presa pro ukrainskyi period. Les Annales des nationalités. Bulletin de l’Union des Nationalités. Numéro consacré à l’étude de l’Ukraine, ch. 3-4.], *Literaturno-Naukovyj Visnyk*, Vol. 62, pp. 379-381. (in Ukrainian, in French).
7. Tisserand R. (1933), *The Life of Nation. Ukraine*, preface by Rene Pinon [], G.-P. Maisonneuve, Paris, 298 p. (in French).

